

Dr. Gaal György

Gyergyay Árpád, a tudós orvos, kollégiumi felügyelő gondnok

Születése 130. évfordulójára

Az orvostudományi képzés Kolozsvárt 1775-ig vezethető vissza, akkor létesített Mária Terézia a korábbi jezsuita tanintézet épületeiben a jogi fakultást követően egy orvosi kart is. Ezeket egyetemmé szerette volna kifejleszteni. Az orvosi kar rendre Orvos-sebészi Tanintézetté fejlődött. Két, majd három év alatt polgári sebészeket (kirurgusokat) képzett. Emellett évenként bábatanfolyamot is rendezett. Rangos tanári karát jóformán változatlanul átvette az 1872-ben megnyílt kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem: Brandt József – sebészet, Czifra Ferenc – bonctan, Genersich Antal – kórbonctan, Machik Béla – belgyógyászat, Maizner János – szülészet, Schulek Vilmos – szemészet, Török Aurél – élet- és szövettan, Mina János – állatjárványtan. Mindössze három új, Budapestről ide pályázó tanárt neveztek ki: Ajtai K. Sándor – kórgyógytan, Fodor József – törvényszéki orvostan, Plósz Pál – élet- és kórvegytan. Ez a tizenegy tanár kénytelen volt minden tárgyat megtanítani, hiszen egy sor alapvető diszciplínának hiányzott az előadója. Elég, ha az ideg- és elmegyógyászatot, bőrgyógyászatot, fogászatot, gyermekgyógyászatot, fül-orr-gégészetet említjük. E hiányokat rendre pótolta a kar. Hisz negyedszázad elmúltával már 14, 1919-ben pedig 17 tanszéke működött.

Nem is a szakemberhiány volt a kolozsvári orvosképzés igazi hátráltatója az első negyedszázadban, hanem a megfelelően felszerelt klinikák hiánya. Az 1811-es országgyűlés két országos jellegű kórházat állított fel Erdélyben, egyet Kolozsvárt és egyet Marosvásárhelyen. A kolozsvári 1818-tól a Belső Szén (utóbb Jókai) utcában működött, majd az 1820-as évek közepén az Óvárba költözött. Ezt a kórházat 1817 augusztusi látogatása alkalmából felkereste I. Ferenc császár- király és felesége, Karolina Augusztia, s adományokat tettek az intézet fenntartására. Hálából a kórház 1820 táján felvette a királyné nevét. Az Országos Karolina Kórház az Óvár központi tere körüli épületekbe rendezkedett be, s ott volt az egyetem megnyitásakor is szétszórva a belgyógyászati, sebészeti, bujakórtani, szemészeti és szülészeti osztálya. Igaz, hogy egyik-másik osztály idővel elköltözött innen alkalmasabb épületekbe, de a helyiségek semmiképpen sem feleltek

meg a századvégi gyógyászati követelményeknek, s még kevésbé az oktatásnak. Ráadásul a kórház nem a közoktatásügyi, hanem a belügyi tárca alá tartozott. A professzorok nem is túlságosan igyekeztek gyakorlati képzést nyújtani, inkább a magánpraxisukkal törődtek. Az 1880-ban kinevezett új belgyógyász professzor, Purjesz Zsigmond azzal vált újjítóvá, iskolaalapítóvá, hogy elkezdte diákjait a betegellátás gyakorlatára is oktatni. Az elméleti jellegű tárgyakat a Farkas utcai kollégiumépületekben hallgatták a diákok, ott voltak a laboratóriumok, bonctermek. A friss holttesteket a kórboncnok az óvári kórház udvarán egy istállóból kialakított helyiségben tette vizsgálat tárgyává. Ilyen körülmények között alig lehetett igényesen oktatni, ezzel magyarázható, hogy a tanárok közül rendre tíznél többen átpályáztak a fővárosi egyetemre.

Az 1880-as évek végén változott a helyzet. Hauszmann Alajos tervei szerint felhúzták a Mikó-kert szomszédságába az Anatómia, majd a Trefort utca sarkára az Élettan elnevezésű tekintélyes épületeket, s ezzel öt – nem klinikai – tanszéknek teremtettek otthont. A klinikai épületek csak azután kerülhettek sorra, hogy 1896 januárjától az Országos Karolina Kórházat átvette a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Ekkor vált az intézmény klinikává. Korb Flóris és Giergl Kálmán fővárosi építészek tervei szerint 1897 őszén fogott hozzá Reményik Károly cége a Mikó utca bal oldalán kialakított telepen a talajrendezéshez, majd a kórházépületek felhúzásához. 1899 őszén adta át a 100 ágyas sebészetet, majd a szintén 100 ágyas belgyógyászatot, továbbá a kétemeletes, 80 ágyas szülészeti és nőgyógyászati pavilont. 1900 őszére készült el a magasabb szinten fekvő bőr- és bujakórtani, valamint a szemgyógyászati épület. Távolabb, a Trefort utca tetején kapott helyet az ideg- és elmegyógyászat hét pavilonja.

Az új épületekben európai rangúvá vált a kolozsvári orvosképzés. Az itt tanulók első nemzedékéhez tartozott Gyergyay Árpád. Azzal az elhatározással iratkozott be 1899 őszén az egyetemre, hogy kiteljesíti édesapja derékba tört orvostudósi pályáját.

A székely lófő eredetű kissolymosi Gyergyay család az 1700-as évek elejétől él Kolozsvárt, itt már tősgyökeres polgároknak számítanak. A család több tagja jelentős szerepet játszik a város és az unitárius egyház történetében. Gyergyay Árpád nagyapja, Gyergyai Sámuel (1794–1851) mint kincstári titkár Nagyszebenben él az 1848-as forradalom kitörésekor. Lelkesen részt vesz a küzdelmekben, amiért utóbb várfogságra, állása és vagyona elvesztésére ítélik, a bebörtönzés elől Havasalföldön bujkál. Miután kegyelmet kap, alighogy hazatér Kolozsvárra, meghal. Nála huszonhét évvel fiatalabb özvegye nagy gondot fordít egyetlen fiuk, Árpád (1845–1881) nevelésére. Az Unitárius Kollégium elvégzése után 1863-ban az éppen megnyíló kolozsvári Királyi Jogakadémiára iratja be,

hogy így a családi hagyományok folytatója lehessen. A fiatalember azonban orvos szeretne lenni, ezért a következő tanév elején Bécsbe utazik, s ott beiratkozik az egyetemre. Leginkább a kórvegytan és a sebészet ragadja meg figyelmét. A sebkezelés nagy újdonsága akkoriban az antiszeptikus módszer, vagyis az alapos fertőtlenítés, amitől a fiatalabb orvosok csodákat várnak. Miután az 1870/71-es tanévben az ifjú Gyergyai megszerzi orvosdoktori oklevelét, sebészi és szülész-mesteri képesítését, hazatér Kolozsvárra, s itt az Orvos-sebészi Tanintézet sebészeti tanszékén tanársegédi állást vállal Brandt József professzor mellett. Ő lesz az intézet utolsó, majd az 1872-ben megnyitott egyetem első tanévében a sebész-asszisztens. A Karolina Kórházban kisebb műtéteket is végezhet.

1873 őszén Plósz Pál, az egyetem élet- és kórvegytan rendkívüli tanára meghívja Gyergyait maga mellé tanársegédnek. Együtt kezdenek – hazai viszonylatban először – a véralvadás és vérártómozgás kérdésével foglalkozni. Szárnyasok, nyulak és kutyák meleg, illetve defibrinált vérével végeznek kísérleteket élő állatokon, s a különböző vértípusok kölcsönhatását vizsgálják. Mivel Plósz a tanév közepén Budapestre helyezik át, Gyergyai egyedül folytatja kísérleteit. Többek között megállapítja, hogy emberbe csak embervért lehet ártómozgítani, s előnyösebb – az akkori feltételek között – a direkt transzfúzió. Ezek a ma már közhelynek számító megállapításai akkoriban újszerűen hatottak. Az ezekről szóló dolgozatok az *Orvosi Hetilap*ban jelentek meg.

1875 áprilisában külföldi tanulmányútra indul Gyergyai. Az antiszeptikus sebkezelést Lipcsében Carl Thiersch professzor klinikáján tanulmányozza, majd közel fél évet Párizsban tölt Claude Bernard, a modern élettan megalapozója mellett, részt vesz kísérleteiben. Innen Londonon át Edinburgh-be utazik, hogy az antiszeptikus sebészet atyjaként emlegetett Sir Joseph Lister klinikáján ismerkedjék meg az új módszer alkalmazásával. 1876 elején érkezik vissza Kolozsvárra, ahol megnyitja magánrendelőjét, s vasúti pályaorvosnak is alkalmazzák. Épp ekkoriban alakítják meg 120 beiratkozott taggal a kolozsvári Orvos-természettudományi Társulatot, amelynek az 1876. január 8-i alakuló ülésén az orvosi szakosztály élére Gensich Antal elnök mellé Gyergyait választják jegyzőül. E tisztességét haláláig megtartja, úgyhogy ő állítja össze a társaság Értesítői részére a szakülések beszámolóit. Maga is több előadással, betegbemutatással szerepel az üléseken. Két felolvasása különösen jelentős. Az egyik a sebkezelésről szól 1877 áprilisában: a Lister-féle módszert elsőként ismerteti tájainkon. Másik előadását a nagy fiziológus halála hírére állítja össze, s olvassa fel 1878. február 10-én: *Claude Bernard élete és tudományos működése*. Ebben nemcsak Bernard felfedezéseit ismerteti, hanem kitér személyes kapcsolataikra is.

Gyergyai Kolozsváron is állandóan képezte magát, külföldi folyóiratokat járatott. A betegek egyre nagyobb bizalommal fordultak hozzá. A *sebészet fejlődésének története* címmel írt dolgozatot magántanári habilitációjához. 1881 januárjában egy városon kívül lakó vasutas családhoz hívták ki, s bár hűlés kínozza, vállalta az utat. Megfázott, kétoldali tüdőgyulladást kapott, ami egy hét alatt, január 29-én végzett a mások egészségéért magát feláldozó, 36 éves orvossal. Az *Orvos-természettudományi Értesítő* gyászkeretben jelent meg, s Nagy József orvos több oldalas emlékbeszédét közölte, az *Orvosi Hetilap*ban Hógyes Endre, a *Keresztény Magvető*ben Péterfi Dénes búcsúztatta. A korabeli napilapok szerint rég volt a városban az övénel nagyobb temetés.

Gyergyai nem érthette meg egyetlen, szintén Árpádnak keresztelt fia születését 1881. április 27-én. Özvegyen maradt fiatal felesége, Wieland Ágnes (1856–1935) egész életét gyermekük nevelésére áldozta. Nagy segítségére volt sógora, a vasúti mérnök és drámaíró Éjszaki Károly, Sztána üdülőtelep alapítója.

Ifjabb Gyergyai Árpád a családi hagyományoknak megfelelően 1891-től 1899-ig a kolozsvári Unitárius Kollégiumban végzi iskoláit. Első gimnazista korától ösztöndíjat kap, a tanévek végén pedig pénz- és könyvjutalmat kiváló eredményeiért. Különösen az angol nyelv és a természettudományok vonzzák. Az önképzőkörben egy természetrajzi tétel kidolgozásáért kedvelt tanára, osztályfőnöke, dr. Nyiredy Géza külön jutalmazza. Még a kollégium régi épületében teszi le az érettségét. Az új, Pákei Lajos tervezte pompás épületet csak 1901 őszén nyitják meg. Utolsó osztályfőnöke Kanyaró Ferenc, a kiváló bölcsész és irodalomtörténész. Tanárai közül kiemelkedik Benczédi Gergely fizika- és Gál Kelemen német-szakos, mindketten hosszasan igazgatók, több kötet szerzői. A negyven végzős közül Farkas Mózessel, a későbbi gyártulajdonos bőriparossal együtt az elsők. Osztálytársai között ott találjuk [Gyallay] Pap Domokost, a majdani író-szerkesztőt és Szentmártoni Kálmán történelemtanár-igazgatót. Gyergyain kívül még ketten lesznek orvosok: Kappel Izidor (1881–1964) gyermekgyógyász és Sárdi Elemér (1881–1952) nőgyógyász. Mert Gyergyai is apja hivatását választja, 1899 őszén beiratkozik a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Orvosi karára.

A századfordulón a kolozsvári egyetem már kiforrott, neves tanintézet volt, diákjainak európai színvonalú képzést nyújtott. Ekkoriban a legtöbb tanszéken megtörtént a nemzedékváltás: a világhírű Apáthy István tanította az élettant, Davida Leó a leíró- és tájbonctant, a baktériumokat felfedező Buday Kálmán a kórbonctant, a reflex-kutató Lechner Károly az elmegyógyászatot, a szerológiában kitűnő Marschalkó Tamás a bőr- és bujakórtant, az orvostörténetet kutató Szabó Dénes a szülészetet, az iskolateremtő Purjesz Zsigmond pedig a belgyó-

gyászatot. Az egyetemalapítók nemzedékéből a sebészeti tanszéken dolgozott még 1905-ig az öreg Brandt professzor. Volt kitől és mit tanulnia Gyergyainak. S ő élt is a lehetőségekkel. Már másodéves korában egy bonctani tétel kidolgozásával öt évre szóló ösztöndíjat szerzett. Harmad- és negyedéven a kar meghirdette kórbonctani pályatételt a tüdőgyulladás különböző fajtáiról olyan jól dolgozta ki, hogy Buday és Purjesz referátuma alapján mindkét esetben dupla jutalomban részesítették. Ötödéves korában belgyógyászatból nyert pályázatot, s közben gyakornoki állást is vállalt a kórbonctani tanszéken. A következő tanévben az *Orvosi Hetilap*ban közölt tanulmányával (*A rostonyás tüdőgyulladás histogenesiséről*. 1904.) elnyerte a gyakornokoknak és tanársegédeknek kiírt Maizner-féle jutalmat. Miután kitüntetéssel leteszi a szigorlatokat, 14 évfolyamtársával együtt 1905-ben egyetemes orvosdoktorrá avatják. A Kórbonctani Intézet tanársegédi állását a következő tanévtől felcseréli az újonnan kinevezett sebészprofesszor, Makara Lajos melletti műtőnövendéki tisztséggel, s közben nekifog választott szakja, a fül-orr-gégészet tanulmányozásának.

A fül-orr-gége-gyógyászat az orvostudomány aránylag új, a 19. század második felében önállósult szakjának számít. Korábban az általános orvosi gyakorlat keretében meg nem oldható eseteket rendszerint a belgyógyászokhoz vagy a sebészekhez irányították, a bántalom jellegétől függően. A fülbajokkal egyes szemészek is foglalkoztak. A szak önállósodását egy új eszköz, a gégetükör felfedezése indította el. 1854-ben Manuel Garcia spanyol énektanár a hangképzés megfigyelésére használt először ilyen kezdetleges eszközt. 1856/57-ben Ludwig Türck bécsi orvostudós kezdett kísérletezni hullákon egy izületesen mozgó nyélbe illesztett, tojásdad tükörrel a napfény bevetítése mellett. Türcktől kérte el a tükröt a cseh származású, Bécsben élő Jan Nepomuk Čermak (Czermak), akit 1858-ban a pesti egyetem élettani tanszékére neveznek ki. Ő Bécsben, majd Pesten önmagán folytat kísérleteket. Felfedezését 1858 áprilisában Bécsben, novemberben Pesten mutatja be. A felfedezést – amelynek elsőbbségéért a két orvos között utóbb vita alakul ki – mind Türck, mind Čermak az 50-es évek végén már a gyógyászatban is hasznosítja. A fülészet atyjaként a magyar-zsidó származású Politzer Ádámot szokták emlegetni, aki 1861-ben lett e tárgy magántanára, 1871-ben rendkívüli tanára a bécsi egyetemen, s 1873-ban megnyitja a világviszonylatban első – nyolcágas – fülgyógyászati klinikát. Az első fül-orr-gégészeti tárgyú folyóiratot 1875-ben Franciaországban indítják, az első nemzetközi laringológiai kongresszust 1880-ban Milánóban tartják, az első laringológiai társulat 1884-ben Párizsban alakul meg. 1881-ben Berlinben már húszágas fülklinikát létesítenek.

Magyarországi viszonylatban a kezdeményezések a fővároshoz kötődnek. A Čermak-tanítvány Navratil Imre (1833–1919) orr-gégetükrözésből szerez magántanári címet a pesti egyetemen 1865-ben, s rövidesen a Rókus-kórházban nyolcágvas osztályhoz jut. Utóbb az itteni I. sebészeti osztály főorvosa lesz, az egyetem részéről pedig 1892-ben „nyilvános rendes tanári címmel és jelleggel” tisztelik meg. Három évtizedes tanári működését emlékkönyv kiadásával ünneplik tanítványai. Vele szinte párhuzamosan futott Bóke Gyula (1832–1918) kevésbé látványos fülészti pályája. Bécsi és würzburgi tanulmányok után ő lett a Rókus-kórház első fülgyógyász szakorvosa 1862-ben. 1868-ban magántanárrá habilitálták, 1879-ben rendkívüli tanári címmel tüntették ki. 1902-ben tényleges rendkívüli tanári kinevezést kap, tehát a tárgynak az első tanszékét ő tölti be 1911-es nyugdíjazásáig. Utóda 1913-tól Krepuska Géza (1861–1949), aki 1919-ben rendes tanári besorolást kap. Az orr- és gégegyógyászaton Navratil utóda 1910-től – tényleges rendkívüli tanári minőségben, tehát tanszékkel – Ónodi Adolf (1857–1919), az akadémia levelező tagja. A Baross utcában külön klinikája létesül tanársegéddel és gyakornokokkal. Világviszonylatban számon tartott a gége élettanával, beidegzésével és az orr melléküregeivel kapcsolatos kutatómunkája.

Kolozsváron az egyetem megnyitásakor szinte valamennyi orvostanár általános orvosi gyakorlatot is folytatott. Úgyhogy a fül-orr-gége-bajokkal is ezen a szinten foglalkozhattak. Brandt professzor pedig – az akkori primitív körülmények között is – mindent bátran operált. Az újonnan kinevezett Purjesz Zsigmond ismerhette fel a fül-orr-gége-betegségekre való szakosodás iránti igényt Kolozsvárt. Hiszen fővárosi mestere, Korányi Frigyes is gégeészeti ambulatóriumot létesített klinikáján. Feltételezésünk szerint Purjesz buzdította az 1890-ben orvosdoktori diplomát szerző Gámán Bélát (1866–1946) az ilyen irányú szakosodásra.

Bencenci Gámán Béla nemesi származású tekintélyes polgárcsaládból származott: apja, Zsigmond, a kolozsvári iparkamara tikára, nagybátyja, János a legnagyobb kolozsvári magánnyomda alapítója volt. Bécsi és berlini tanulmányok után 1892-ben kezdte meg rendeléseit a Belgyógyászati Klinika fül-orr-gégegyógyászati ambulatóriumában. A rendelés a déli órákban folyt, a lehető legszerényebb felszereléssel. Gámán ugyanakkor magánrendelőt nyitott a Főtér 18. számú házában, naponta délután 3–5 között fogadta a betegeket. Mikor 1899-re elkészül a belklinikai új, Mikó utcai épülete, a fül-orr-gége-ambulatóriumot és a gyermekgyógyászatot is a földszinti kis tanteremben helyezik el. Itt már megfelelő körülményeket sikerül teremteni a kisebb szakműtétek elvégzésére is. A klinika valamelyik tanársegéde, gyakornoka rendszerint asszisztál a beavatkozá-

soknál. Gámán 1907-ben megszerzi „a felső légutak kór- és gyógytana” tárgykörből a magántanári fokozatot. Ettől fogva évről évre a téli szemeszterben heti három órában adja elő ezt a tárgyat a Belgyógyászati Klinika tantermében. Az EME Orvos-természettudományi Szakosztályában 1894-től rendszeresen tart betegbemutatókat, előadásokat egészen 1912-ig, amikor bejelenti eltávozását. A Fiume melletti Volcsára (Volosca) teszi át lakhelyét, ahol magánintézetet vezet, s minthogy ezután magántanári előadásait sem tartja meg, törlik az egyetem nyilvántartásából.

Purjesz Zsigmond 1911-ben történt nyugdíjba vonulásával nagyjából lezárul a fül-orr-gégészeti belgyógyászati kapcsolódása. Ugyanakkor a Sebészeti Klinikán a tanárváltás új otthont teremt e szaknak. Makara Lajos, a sebészet új professzora kerekén 30 évvel fiatalabb elődjénél, s így új szellemet hoz a klinikára. Valószínűleg ő szemeli ki tehetségesnek vélt mütönövendékét, Gyergyai Árpádot a fül-orr-gégészeti szakra.

Gyergyai Bécsben kezdi szakosodását 1905-ben: magánál Politzernél, valamint Marcus Hajek, Réthi Lajos és Gustav Alexander magántanároknál. 1906-ban a nyári vakációt ismét Bécsben tölti szakklinikákon. A minisztérium kiutalta ezer koronás utazási ösztöndíjjal 1908 februárjától fél éven át Berlin és Freiburg klinikáin képezi magát, majd felkeresi London, Párizs és Bazel híres fül-orr-gégészeti intézeteit. Így hát a Sebészeti Klinika 1907 januárjától megnyíló fül-orr-gége-ambulatóriumának vezetését a professzor jó okkal bízta rá. 1907-től Gyergyai az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos-természettudományi szakosztályában dolgozatokkal, betegbemutatóval jelentkezik, 1910-ben már egy újítását, eredeti műszerét ismerteti *Az orrgaratnak, a tubának és a hátsó orr-részeknek új direkt vizsgálati módja* címmel. Még az évben a német fülorvosok drezdai kongresszusán is feltűnést kelt e dolgozatával. Ez az *Orvosi Hetilapon* kívül három német folyóiratban jelenik meg. 1911-ben már a rostasejtek, állcsontüregek és a középfül átvilágítására dolgoz ki új módszert, amelyet Berlinben mutat be. Ugyanebben az évben a kolozsvári orvos-továbbképző tanfolyamon rábízják a fül-orr-gégészeti előadásokat. A kartól tehát méltán kapja meg 1912-ben a magántanári habilitációt. Próbaelőadását éppen 31. születésnapján, április 27-én tartja *Vizsgáló módszerek az orr-, gége- és fülgyógyászatban* címmel. Ezután minden tanév mindkét félévében meghirdetheti a heti háromórás „Fül-, orr- és gégegyógyászat” című fakultatív előadását. Valójában így őrződik meg e tárgy folytonossága az egyetemen: Gámán éppen abbahagyja előadásait, s a következő évben már Gyergyai folytatja a tárgy tanítását.

Az egyetem javaslata alapján 1912 őszén születik minisztériumi döntés arra nézve, hogy egy év múlva létesüljön Kolozsvárt külön fogászati és külön fül-orr-

gégészeti klinika egy erre a célra megvásárolt épületben. A dr. Felméri Lajos miniszteri titkár által felajánlott, a Szent György tér és a Trefort utca sarkán álló, 531 négyszögöles kolozsvári házas telket vásárolják meg a két intézet részére a kincstár tulajdonául. Az eladó az ingatlant 1913. július 1-jén köteles jó állapotban átadni. Már 1913-ra 20 ezer koronát utal ki a minisztérium az intézetek bútorzatára, felszerelésére. A dékán felszólítja Gyergyait és Höncz Kálmán magántanárt, a fogászat leendő vezetőjét, hogy készítsék el a beszerzendő felszerelés részletes jegyzékét.

Magyarország második Fül-orr-gége Klinikája 1913 novemberében, a tanév kezdetével nyílt meg hivatalosan, s az egyetem 1914/15-re kiadott almanachjában szerepel először. 1913. október 18-án kéri Gyergyai a kartól, hogy két apáca ápolónőt és egy napidíjas szolgát alkalmazhasson. 1914 januárjában Gyergyai és Höncz azt kéri, hogy a tanszékek mellé előírányzott gyakornoki állások helyett második tanársegédi minősítésű állásokat rendszeresítsenek, így ezek betöltői a tanárt is tudják helyettesíteni. A kar teljesítette a kérést, s rövidesen a klinikavezetők dr. Demand Antalt a fül-orr-gégészeti, dr. Pósta Sándort a fogászati tanszék asszisztenséül javasolják. 1914-ben Gyergyait a sebészet adjunktusává léptetik elő – ez lévén alapbesorolása.

A két új klinika a Szent György tér 3. és Trefort utca 1. számot viselte (ma V. Babeş utca 1. sz.), három épülete: a Trefort utca fele az egyemeletes – ma is álló – tekintélyes polgárház, mögötte a telek déli és északi oldalán egy-egy kisebb épület. Ezeket a tér 1960-as átépítésekor lebontották. A fül-orr-gégészet az utcai épületben kapott két helyiséget (rendelő, műtő), az udvari szárnyban volt a tanár dolgozószobája és vizsgálóhelyisége a könyvtárral, továbbá az előszobából nyíló két, 18 m²-es nagyságú kórterem összesen nyolc ágygal.

Gyergyai a primitívnek mondható körülmények között is európai szinten próbált dolgozni. Hetente kétszer délután másfél órás fakultatív előadást tartott, egyszer pedig kétórás gyakorlatot a hallgatóknak. Az 1916/17-es tanév I. félévére kiadott tanrend így tájékoztat: „A Fül-orr-gége-gyógyászati Klinikán az ambuláns betegek száma naponta átlag 40–60. Műtéten átesett betegek ideiglenes elhelyezésére 6–8 ágy áll rendelkezésre. Nagyobb műtétet és hosszabb kezelést igénylő betegek rendszerint a sebészeti klinikán fekszenek. A hallgatók részt vesznek a betegek vizsgálásában, kezelésében, és a műtéteknél segédkeznek”. A háború megnehezítette a működési körülményeket: Demand tanársegédet behívták katonai szolgálatra, a sebészen is meggyűlt a munka, jöttek a sebesült katona-szállítmányok. Gyergyai egy 1915. március 18-án írt jelentés-fogalmazványából kiderül: a háborúig egész délelőtt a fül-orr-gégészen rendelt a tanársegéddel együtt, délután a diákokkal foglalkozott. A háború kezdete óta a diákok

száma csökkent, hetente kétszer 4-től 9-ig csak katonáknak rendel. Ideje nagy részét a Sebészeti Klinikán tölti, ahol azelőtt csak fül-orr-gége-betegeket operált, most – a nagy orvoshiány miatt – mindenféle műtétet végez. 1916-ban a Vöröskereszt hadiékítményes II. osztályú tiszti díszjelvényével ismerik el munkásságát.

1916. szeptember 23-án Gyergyai a kar felterjesztése alapján megkapja a nyilvános rendkívüli tanári címet. Ezután már klinikaigazgató a beosztása. Bár alapállása továbbra is a sebészeti adjunktusság. 1918-ban felterjesztik tényleges rendkívüli tanári kinevezésre, de erre a háborús időkben nem kerül sor. A gyors előléptetés tudományos munkásságának az eredménye. Az 1910-es években főleg a fülkürttel foglalkozik. Módszert dolgoz ki ennek direkt vizsgálatára, érzéstelenítésére, tágitására, ami hallásjavuláshoz vezet. Azután az orrgarat, orrhátsórész és fülkürtnyílás lokalizáló képességét és reflex-ingerlékenységét vizsgálja alapos élettani felkészültséggel. Megállapítja, hogyan lehet minél kevesebb öklendezés kiváltásával végezni a beavatkozásokat. Eredményeit 1912 októberében a magyar fülorvosok első országos gyűlésén, 1913 folyamán párizsi, stuttgarti és londoni kongresszusokon mutatja be, közleményei az ottani folyóiratokban, az *Orvosi Hetilapban*, valamint a *Lechner Emlékkönyvben* (Kolozsvár, 1915) jelennek meg. Az 1910-es évek második felében – mikor a háborús viszonyok akadályozzák a kutatómunkát, a kongresszusok tartását – Gyergyai már Európa-szerte ismert szakembernek számít.

Az első világháborút követően a román uralom alá került Kolozsvár egyetemi tanárait 1919. májusában hűségeskü letételére szólította fel a Román Kormányzótanács, ennek megtagadása miatt elbocsátották őket, intézeteiket megbízott román szakemberek vették át. A második vonalban dolgozó adjunktusokat, tanársegédeket október közepéig még megtűrték állásukban, hogy biztosítsák a munka folytatását. Így Gyergyai is maradhatott, hiszen gyors helyettesítését meg sem tudták volna oldani. Október közepén adja át szerény intézetét Nicolae Mețianu újonnan kinevezett román professzornak.

Az állásából elbocsátott Gyergyai követhette volna a Szegedre telepített magyar egyetemet, ott bizonyára rövidesen rendes tanári besorolást kapott volna. Ő azonban a helyben maradást választotta. 1918 őszén megvette a Hegedüs Sándor és Jókai utcák sarkán lévő emeletes házat (Fekete Gábor táblai elnök, unitárius főgondnok örökösétől), s itt nyitott három helyiséges fül-orr-gégészeti rendelőt. 1922-ben megvásárolta a szomszédos – a várfal túloldalán lévő – régi sarokházat, s a két épületet összekötve ennek emeletén 5 kórtermet alakított ki nagyjából tíz fekvőbeteg elhelyezésére. A „Gyergyay-szanatóriumnak” utóbb bővült a rendelő-részlege is, teljesnek mondható műszerezettség mellett szövettani labora-

tóriumot, elektromotorral hajtott pneumatikus kamarát (a fülkürt vizsgálatára), kísérleti helyiségeket (különböző állatokkal) is felölelt. Itt Gyergyay mellett állandóan egy asszisztensnő és egy-két segédorvos dolgozott. Az orvosokat rendszerint úgy választotta ki, hogy a kísérletezésben is segítségére legyenek. Közülük kiemelkedik dr. Vitályos András (1901–1981) és dr. Péterffy Pál (1904–1984), mindketten utóbb egyetemi karriert futottak be. Továbbá dr. Rednik-Gyulafalvy Tamás és dr. Földesy Zoltán, akik fül-orr-gégészek lettek. A '20-as, '30-as években kitűnően ment a szanatórium, nemcsak Erdélyben, de külföldön is számon tartották. Bonyolult fej- és plasztikai műtéteket végeztek. A román egyetem klinikáján nem akadt Gyergyayhoz mérhető szakember.

A rendelés és műtétek mellett Gyergyay (mert 1920-tól *y*-nal írja nevét!) rendszeresen jár minden nyáron a külföldi orvoskongresszusokra. Nyugat- és Közép-Európa legtöbb fővárosában előad, illetve megtanulja az ott bemutatott legújabb műtéti-kezelési eljárásokat. 1928-ban Koppenhágában rendezik meg az első nemzetközi fül-orr-gégészeti kongresszust. Itt és az elkövetkező nyári ülésszakokon előterjesztett dolgozataival válik európai híré tudóssá. Gyergyay lehetőséget talál arra, hogy az új román egyetem Kórbonctani Intézetében holttesteken kísérletezzék. Így kidolgozza *A hallószerv új boncolásmódját* (*Magyar Orvosi Archivum*, 1930): egy általa tervezett szerkezet segítségével a hulla fejének eltorzítása nélkül egy darabban veszi ki a fülkürtöt, az orr- és garatrészeket. Több mint százszori alkalmazás után számol be eljárásáról a koppenhágai kongresszuson. Ekkor már évek óta a fülkürt működése foglalkoztatja. Bonyolult segédeszközök segítségével diagrammot készít a beteg emberek fülkürt-működéséről. Ezek alapján leírja a fülkürt-mozgásokat, s az ezekben felmerülő zavarokat. Megállapítja, mikor tekinthető egy fülkürt működése egészségesnek, s a kóros fülkürtmozgások gyógyítására is kísérletet tesz. Eredményeit 1931 júniusában a helsinki Finnugor Kongresszuson, majd az Erdélyi Múzeum-Egyesület orvoskongresszusán (1932) ismerteti, német szakfolyóiratokban közli. Hosszas ellenőrző próbák után a 30-as évek végén újabb, ma is alkalmazott felfedezéséről számol be: *Az orrnak és melléküregének egységes vezetési érzéstelenítése* (*Orvostudományi Közlemények*, 1942/23). Olyan eljárást dolgoz ki, amely egyetlen injekcióval a legbonyolultabb szájsebészeti beavatkozásokat is fájdalommentessé teszi. Az 1940-es években a hallásmechanizmust kutatja, egy új halláselmélet kidolgozására tesz kísérletet. Két, e témakörbe vágó dolgozata az alapvetést szolgálta. Mindkettőt először a Bolyai Tudományegyetem Orvosi Karának 1946-ban, illetve 1948-ban tartott ülésén mutatta be Marosvásárhelyen, s kis füzetben (*Hanghullámok hatásmódja a csigára*, 1946; *Írányhallás. Távolsághallás. Térhallás*, 1948) is megjelentette.

Gyergyay még 1921-ben az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) alapító tagjául jelentkezett, s 1925-ig fizette be a megfelelő díjat, majd 1928-ban kiváltotta az alapítói oklevelét. Mint nagy kiránduló és természetbarát az Erdélyi Kárpát-Egyesületnek (EKE) is választmányi tagja volt, 1933-ban a Fürdőügyi szakosztály elnökéül választották. Leginkább azonban unitárius egyházi téren igényelték szereplését. Mint a Dávid Ferenc Egylet tagját többször felkérték egészségügyi előadások tartására. Az egylet kiadványa, az *Unitárius Közlöny* ismételten hírt adott orvosi sikereiről. 1929. november 10-én az Egyházi Képviselő Tanács tagjául választották, majd 1932-ben ő lett a kolozsvári kollégium egyik felügyelő gondnoka, 1934. április 29-én iktatták be.

A két világháború között is részt vett az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi szakosztályának munkájában. Jóllehet ez már csak a vidéki kisebbségi orvosok fórumává szűkült, az itt maradt néhány egyetemi rendkívüli és magántanár csak ideig-óráig tudott lépést tartani a világszínvonallal. Épp e helyzet ellensúlyozására járt Gyergyay rendszeresen a nemzetközi kongresszusokra. Az 1922-ben újjáalakult szakosztályt Veress Ferenc volt bőrgyógyász-professzor mint elnök és Koleszár László sebész, fül-orr-gégész mint titkár vezette. A választmányban Gyergyay mellett olyan orvostudósok szerepeltek, mint Pataky Jenő, Orient Gyula, Filep Gyula, Feszt György, Höntz Kálmán, Steiner Pál. Az 1930-as évek közepén lehetőség nyílik az Értesítő újbóli megjelentetésére, ebben közléteszik az 1922–1932 közötti ülések jegyzőkönyveit is. 1930-tól részt vesznek az egyesület felújított vándorgyűlésein, s ilyenkor orvostudósokat rendeznek. Gyergyay többször tart betegbemutatót, néhányszor előadást is a szaküléseken, hozzászól mások dolgozatához. A szakosztály életében az 1936 januári tisztújító közgyűlés hoz kellemetlen változást: Veress Ferenc elnök lemond, mivel Bukarestbe költözik. Filep Gyulát és Koleszárt jelölik elnöknek. A többség Koleszárra szavaz, aki közéleti munkássága révén meg is érdemelte e tisztséget. Erre a Filep-pártiak – köztük Gyergyay is – lemondanak minden tisztségről. Mellesleg a korabeli Erdélyben Koleszár volt – ha nem is tudományos téren – az egyetlen fül-orr-gégész vetélytársa Gyergyaynak, aki saját szanatóriummal is rendelkezett.

1940 őszén Gyergyayt bízzák meg az újra Kolozsvárt megnyíló Ferenc József Tudományegyetem Orvosi Karának megszervezésével. Horthy Miklós kormányzó Corvin-koszorúval ismeri el munkásságát, s a Fül-orr-gégészeti Klinika igazgató professzorává nevezi ki. Miskolczi Dezső, Berde Károly és Haynal Imre mellett az Orvosi Kar legtekintélyesebb tagja. A klinika ekkor már a románok építette, Mikó utcai „új klinika” földszintjén és alagsorában működik 40 beteg elhelyezését biztosítva. Gyergyayt Koleszárral együtt a Magyar Orvosok Nemze-

ti Egyesülete kolozsvári csoportjának díszelnökéül választják. 1941-ben Gyergyay vezeti azt a bizottságot, mely az Erdélyi Múzeum-Egyesület orvosi szakosztályát újjászervezi bevonva a Kolozsvárra kinevezett új orvostanárokat. 1942-ben ő az Orvosi Kar dékánja, 1943-ban prodeánja. 1944 nyarán-őszén, amikor a legtöbb egyetemi tanár elmenekül a front elől, Gyergyay ismét a helybenmaradást választja. A „felszabadulást” követően hirtelen a nép ellenségének kiáltják ki, rövid ideig vizsgálati fogságba is vetik. Végül a „Fellebbviteli Tisztogató Bizottság” 1945. január 15-én hozza meg ítéletét: „Dr. Gyergyay Árpád három évig helyben díjtalan orvosi szolgálatot köteles teljesíteni állami intézménynél. Egyetemi tanári jellegét, állását és címét nem tarthatja meg. Az állami egyetemi klinikák felsegélyezésére három hónapon belül százezer pengőt fizet” (*Világosság* c. kolozsvári napilap 1945. jan. 20-i száma). Gyergyay a 14. a „megbüntetett” orvosok sorában, s még jól jár, hogy nem kényszerítik 3–4 évre falusi körzetbe dolgozni. Még ennél az ítéletnél is fájdalmasabban érinthette, hogy pár óra alatt katonák segítségével az utcára dobták ki népes családjával együtt Hegedüs Sándor utcai házából, amelyet utóbb államosítottak. Szerencsére megengedték, hogy fiával együtt közös magánrendelőben dolgozhasson, s ebből tarthatta fenn magát 1952. április 1-jén bekövetkezett haláláig. A Házsongárdi temetőben nyugszik.

Gyergyayra betegek és tanítványai főleg mint kitűnő sebészre emlékeznek. A műtét kezdetekor végtelen nyugalom öntötte el, a felnyitott koponya előtt, a legváratlanabb komplikációk esetén is mindig eltalálta a legjobb – talán egyedüli jó – megoldást. 1930-as németországi útja után kockázatos arcplasztikai műtéteket is végzett. Hírnevére jellemző, hogy mikor Ion I. C. Brătianu román miniszterelnök, „Nagyrománia megalkotója” 1927 novemberében gégerák következtében válságos állapotba jutott, a nemzetközi orvoskonzílium Gyergyayt ajánlotta a gégeműtét elvégzésére. Mire azonban Gyergyay felszerelésével és asszisztensével Bukarestbe érkezett, a miniszterelnök meghalt. Az esetet több magyar napilap is tárgyalta. Hasonlóan figyelemre méltó dolog történt 1931 őszén. Egy pácienszt berlini orvostanár küldött Gyergyayhoz mint a fülkürt legjobb szakértőjéhez, s műtét segítségével sikerült is visszaadni az illető hallását. Több ezer ember köszönhette Gyergyaynak hangját, hallását, egészségét. A gyógyítás mellett állandóan oktatott is. A már említetteken kívül ő készítette fel Nicolae Popoliță orvost, aki a román egyetemen 1920-tól a fül-orr-gégészlet helyettes előadója volt. Tanszékén adjunktusként dolgozott Vendég Vince, utóbb a Bolyai Tudományegyetemen a fül-orr-gégészlet tanára. Tanársegéde volt Magyar Bertalan, Kolozsvár népszerű fül-orr-gégésze, szakíró.

Gyergyay magánélete igen szépen alakult. Orvoscsaládból nősült: 1910 októberében feleségül vette szepeslőcsei Engel Gábor nőgyógyásznak, rendkívüli

tanárnak, a Karolina Kórház nagytekintélyű igazgatójának Kornélia nevű lányát (1891–1977). Felesége szintén unitárius volt, úgyhogy a család még szorosabban kötődött az egyházhoz. 1912 és 1922 között öt gyermekük született, közülük három orvos, kettő éppen fül-orr-gégész lett. Gyulafalvyné Gyergyay Judit (1912–1983) a kolozsvári Református Kórház fül-orr-gégésze volt, majd ennek bezárása után Zilahra helyezték, s ott nagy népszerűsége tette szert. Ifj. Gyergyay Árpád (1919–1980) Kolozsváron folytatta apja praxisát, hosszasan a Román Opera orvosaként alkalmazták. 1977-ben Nyíregyházára telepedett, ott is halt meg. Gyergyay Ferenc (1922) Marosvásárhelyen futott be egyetemi pályát: a kórbonctan köztisztviselőként álló professzoraként tartják számon. 1977 óta Németországban él. A család csak Gyergyay Ferenc vonalán folytatódik, három fia közül kettő orvos lett.

Megjegyzés: a család történetére vonatkozó iratok a szerző – Gyergyay Árpád unokája – tulajdonában vannak. A család leszármazását, unitárius kötődését 1996-ban az idősebb Gyergyay Árpádról írt dolgozatban részleteztük.

Forrásirodalom

- A budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja* 1897/98–1914/15. *Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae Francisco-Iosephinae* 1901/902–1917/18.
- A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Almanachja és Tanrendje* 1903/904–1918/19.
- Akták a kolozsvári Fül-gége Klinika történetéhez.* [Iratköteg dr. Gyergyay Á. hagyatékában, jelenleg a szerző tulajdona.]
- Beszélgetés Gyergyay professzorral, akit operációra hívtak Bukarestbe, de már a halálhír fogadta.* Keleti Újság, 1927. nov. 26.
- Engel Rudolf: *A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Belgyógyászati Klinikájának és tanszékének története (1872–1930).* Szeged, 1931.
- Új iskolai felügyelő gondnok.* KerMagv 1932. 46–47.
- Ferencz-Mihály Éva: *Istoricul specialităţii oto-rino-laringologice la Facultatea de Medicină a Universităţii din Cluj.* Cluj, [1937]
- Gyergyay Árpád, *a fül-orr-gége-gyógyászat ny. r. tanára.* In *A régi székhelyére visszatért M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem nyilvános rendes és rendkívüli tanárainak kolozsvári tanári működésük megkezdése előtt kifejtett tudományos munkássága.* [Bibliográfia.] Kolozsvár, 1944. 77–81.
- Gaal György: *A két Gyergyay.* A Hét, XII. évf. 1981. jún. 26.
- Gaal György: *A két Gyergyay centenáriuma.* Orvosi Hetilap, 1981. dec. 13.

Gaal György: *Id. Gyergyai Árpád, a vérátömlesztés és antiszeptikus sebészet erdélyi úttörője*. KerMagv 102. évf. 1996. 2. sz. 84–91. Kötetben: Uő: *Múzsák és erények jegyében*. Kolozsvár, 2001. 347–357.

Gaal György: *A kolozsvári egyetem orvosi karának épületei és építkezései*. Orvostudományi Értesítő, 71. köt. 1998. 273–279.

Navratil Imre: *A gégetükrözés keletkezése és fejlődése*. Budapest, 1914.

Pataki Jenő: *Az Orvostudományi Szakosztály története*. In György Lajos (szerk.): *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése 1859–1934*. Cluj–Kolozsvár, 1937. 89–162.

Péter Mihály – Péter H. Mária: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi szakosztályának százéves tevékenysége 1906–2006*. Kolozsvár, 2006.